

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Навчально-науковий інститут історії, права та міжнародних відносин
Кафедра історії України

ЗАТВЕРДЖУЮ

Директор ННІ історії, права та міжнародних відносин

 Олександр ЖУКОВ

«29» серпня 2025 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
АРХЕОЛОГІЯ

Галузь знань: В Культура, мистецтво та гуманітарні науки

Спеціальність: В9 Історія та археологія

Освітньо-професійна програма: Історія та археологія

Перший рівень вищої освіти

Мова навчання: українська

Погоджено науково-методичною комісією НН інституту історії, права та міжнародних відносин
«28» серпня 2025 р

Голова: Світлана МОЦАК
кандидат педагогічних наук, доцент

Суми – 2025

Розробники:

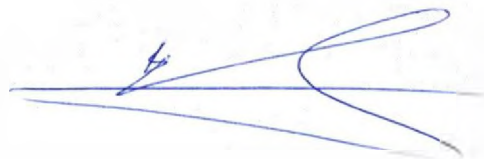
Осадчий Євген Миколайович – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії України

Ступак Дмитро Вікторович – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії України

Робоча програма розглянута і схвалена на засіданні кафедри історії України

Протокол №1 від «28» серпня 2025 р.

Завідувач кафедри,
кандидат історичних наук, доцент

В'ячеслав ОЛІЦЬКИЙ

Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Освітній ступінь	Характеристика навчальної дисципліни
Кількість кредитів - 4	Бакалавр	Обов’язкова
		Рік підготовки:
		1-й
		Семестр
Загальна кількість годин – 120		1-й
		Лекції
		24 год.
		Практичні, семінарські
		30 год.
		Лабораторні
		-
		Самостійна робота
		64 год.
		Консультації
		2
		Вид контролю: залік

1. Мета вивчення навчальної дисципліни

Метою вивчення навчальної дисципліни «Археологія» є формування у студентів системного уявлення про теоретико-методологічні аспекти історичної науки, а також вивчення методології наукових досліджень і методики здійснення досліджень конкретних проблем з археології.

Предметом вивчення навчальної дисципліни «Археологія» є теоретичні та методологічні основи історичного дослідження, а також система науково-дослідної діяльності студента-історика, яка передбачає формування вмінь аналізу історичних джерел та наукової літератури, висвітлення результатів власних науково-теоретичних і дослідницьких пошуків.

Навчальна дисципліна «Археологія» входить до переліку обов'язкових компонентів освітньо-професійної програми (цикл професійної підготовки).

Навчальна дисципліна спрямована на формування визначеної освітньо-професійною програмою **інтегральної компетентності**:

ІК. Здатність розв'язувати спеціалізовані задачі й практичні проблеми в галузі історії та археології або у процесі навчання, здійснювати аналіз історичних явищ і подій, що передбачає застосування теорій та методів історичної науки і характеризується комплексністю та невизначеністю умов

Навчальна дисципліна спрямована на формування таких визначених освітньо-професійною програмою **загальних компетентностей**:

ЗК 6. Здатність до пошуку та аналізу інформації з різних джерел.

ЗК 7. Здатність виявляти, ставити та вирішувати проблеми.

ЗК 8. Здатність застосовувати знання в практичних ситуаціях.

ЗК 9. Здатність бути критичним і самокритичним.

ЗК 10. Здатність працювати в команді.

Навчальна дисципліна спрямована на формування таких визначених освітньо-професійною програмою **спеціальних компетентностей**:

СК 4. Здатність використовувати у професійній діяльності наукові праці та інформаційно-довідкові видання (бібліографічні довідники, путівники до архівних фондів, архівні описи тощо), сучасні інформаційно-пошукові системи.

СК 5. Здатність відшуковувати необхідні для освітньої та наукової діяльності історичні джерела (архівні та опубліковані документи, етнографічні, картографічні матеріали, музейні експонати, археологічні артефакти і т. п.).

СК 7. Здатність використовувати фахові знання та професійні навички для виявлення, охорони та популяризації історико-культурної спадщини.

СК 10. Здатність вільно оперувати спеціальною термінологією.

СК 11. Здатність здійснювати та організовувати археологічну діяльність.

СК 13. Здатність аналізувати події і процеси національної історії у загальноєвропейському та загальносвітовому контекстах.

2. Передумови для вивчення дисципліни

Виходячи з методологічних функцій дисципліни «Археологія України» її вивченню не передуює опанування інших навчальних дисциплін. Паралельно вивчається «Давня історія України».

3. Результати навчання за дисципліною

ПРН 1. Знати найважливіші факти історичного минулого українського народу і історії людства загалом, а також мати більш глибокі знання про певний історичний період або проблему.

ПРН 3. Знати основні підходи до вивчення вітчизняної та світової історії, принципи і методи історичного пізнання, основні типи і види історичних джерел.

ПРН 4. Володіти понятійно-категоріальним апаратом історичної науки, професійно оперувати науковими термінами, прийнятими у фаховому середовищі.

ПРН 5. Вміти працювати з письмовими, речовими, етнографічними, усними, архівними та іншими історичними джерелами.

ПРН 6. Виявляти взаємозв'язки між процесами у минулому та на сучасному етапі, аналізувати суспільні процеси в історії України у контексті європейської та світової історії.

ПРН 11. Здійснювати аналіз ситуацій з урахуванням історичного контексту та/або історичних передумов.

ПРН 13. Розуміти загальні та специфічні риси історичного розвитку різних регіонів України, Європи та світу, фактори, що зумовлюють різноманіття культур та національних спільнот, ефективно співпрацювати з носіями різних історичних та культурних цінностей.

ПРН 15. Аналізувати та пояснювати суспільні явища, процеси й тенденції у державі та світі, концепцію сталого розвитку людства.

4. Критерії оцінювання результатів навчання

Розподіл балів

Поточний контроль											Разом	Загальна сума
Розділ 1	Розділ 2					Розділ 3			Розділ 4		75	100
Тема 1.1.	Тема 2.1.	Тема 2.2.	Тема 2.3.	Тема 2.4.	Тема 2.5.	Тема 3.1.	Тема 3.2.	Тема 3.3.	Тема 4.1.	Тема 4.2.		
Поточний контроль												
7	7	9	9	7	-	9	-	9	9	9		
Контроль самостійної роботи												
3	2	2	2	2	3	2	3	2	2	2	25	

4.1. Критерії оцінювання видів роботи для поточного контролю

Під час оцінювання результатів навчання застосовується накопичувальна бально-рейтингова система, що передбачає оцінювання якості виконання студентами всіх видів аудиторної та позааудиторної навчальної діяльності, спрямованих на опанування навчального навантаження шляхом поточного та підсумкового контролю. Система оцінювання курсу реалізується згідно з критеріями оцінювання навчальних досягнень студентів під час відвідування лекцій, участі у семінарах, виконання тестових завдань та виконання інших видів самостійної роботи.

Поточний контроль складається з таких компонентів:

- **75 бали:** участь у *семінарах* – підготовка аналітичних звітів та доповідей і пред'явлення результатів в аудиторії у вигляді усних відповідей, участь в обговоренні семінарських питань / дискусіях, виконання практичних завдань, виконання завдань тестового контролю.

- **25 балів:** опрацювання теоретичного матеріалу, виконання індивідуальних завдань, підготування рефератів, есе тощо).

Разом – **100 балів.**

Оцінювання результатів аудиторної роботи здійснюється за наступними критеріями:

БАЛИ	ПОЯСНЕННЯ
5	Здобувач вищої освіти відповідає на всі питання семінарського заняття, розкриває зміст загальнотеоретичних категорій, що підлягають засвоєнню при вивченні теми; визначає та правильно інтерпретує явища та процеси розвитку матеріальної культури давніх племен та народів України; виконує всі завдання, може правильно визначати спільні та відмінні риси понять, які складають предмет порівняльного аналізу; висловлює і обґрунтовує власну думку щодо предмету заняття, наводить аргументи на її підтвердження, що ґрунтуються на системному знанні теоретичних положень і практичної діяльності. Під час заняття продемонстрована активність та ініціативність.
4	Здобувач вищої освіти відповідає на всі питання семінарського заняття, розкриває зміст загальнотеоретичних категорій, що підлягають засвоєнню при вивченні теми; визначає та правильно інтерпретує явища та процеси розвитку матеріальної культури давніх племен та народів України; виконує всі завдання, може правильно визначати спільні та відмінні риси понять, які складають предмет порівняльного аналізу; висловлює і обґрунтовує власну думку щодо предмету заняття, наводить аргументи на її підтвердження, що ґрунтуються на системному знанні теоретичних положень та окремих прикладах археології. Під час заняття продемонстрована активність та ініціативність.
3	Здобувач вищої освіти дає відповіді на питання семінарського заняття, відтворює дефініції та пояснює зміст загальнотеоретичних категорій, що підлягають засвоєнню при вивченні теми; визначає, проте неточно інтерпретує явища та процеси розвитку матеріальної культури давніх племен та народів України; завдання виконує з неістотними помилками; може визначати спільні та відмінні риси понять, які складають предмет порівняльного аналізу, допускаючи незначні помилки.
2	Здобувач вищої освіти дає відповіді на більшість питань семінарського заняття, відтворює дефініції загальнотеоретичних категорій, що підлягають засвоєнню при вивченні теми; лише називає явища та процеси розвитку матеріальної культури давніх племен та народів України; завдання виконує з неістотними помилками; не може визначати спільні та відмінні риси понять, які складають предмет порівняльного аналізу, називаючи при цьому їх ознаки.
1	Здобувач вищої освіти не готовий до заняття, не відповідає на питання, що винесені на розгляд, з труднощами виконує завдання, допускаючи змістовні помилки, невпевнено відтворює терміни і поняття, що розглядалися під час заняття.
0	Відсутність на занятті

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою
		для екзамену, заліку, курсового проекту (роботи), практики
90 – 100	A	відмінно
82 - 89	B	добре
74 - 81	C	

64 - 73	D	задовільно
60 - 63	E	
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання
1 - 34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

5. Засоби діагностики результатів навчання

Засобами оцінювання та методами демонстрування результатів навчання дисципліни «Археологія» можуть бути:

- усний контроль. Усний контроль здійснюється шляхом індивідуального і фронтального опитування. При індивідуальному опитуванні викладач ставить перед здобувачем вищої освіти декілька запитань, при фронтальному – серію логічно пов'язаних між собою питань перед усією аудиторією;

- письмовий контроль. Здійснюється за допомогою письмових робіт, які можуть бути короткочасними (15-20 хв.) і протягом усього заняття. Письмовий контроль відрізняється також глибиною діагностики (поверховий зріз чи ґрунтовний аналіз);

- тестовий контроль. Тести – спеціальні завдання, виконання (чи невиконання) яких вказує на наявність (або відсутність) у здобувача вищої освіти певних знань, умінь.

- підготовка доповідей, есе, презентацій. Передбачає виконання здобувачами вищої освіти різних форм завдань.

Особлива увага при опануванні змісту навчальної дисципліни приділяється запобіганню порушенню академічної доброчесності та забезпечення довіри до результатів освітнього процесу та освітньої діяльності, розумінню здобувачами вищої освіти значення академічної доброчесності та наслідків недотримання її постулатів.

Питання для самоконтролю:

1. Що таке археологія: періодизація, основні терміни. Типи археологічних пам'яток, зв'язок з іншими науками.
2. Становлення археології як науки.
Археологічні відкриття минулого та сьогодення.
3. Найдавніші знахідки викопних решток пралюдей (Люсі, сінантроп, яванська людина, пітекантроп, пілдаунська людина, неандерталець тощо)
4. Теорії антропогенезу
5. Неандерталець, денисівська людина, кроманйонець
6. Загальна характеристика верхнього палеоліту
7. Освоєння людиною розумною територій Євразії в епоху верхнього палеоліту
8. Мистецтво доби верхнього палеоліту
9. Зміна клімату. Мезоліт. Мисливці на північного оленя.
10. Основні археологічні культури мезоліту. Технологія виготовлення мікролітів.

11. Неолітична революція
12. Перші землеробські культури (буго-дністровська, лінійно-стрічкової кераміки)
13. Культури неолітичних мисливців та рибалок (ямково-гребінцевої кераміки)
14. Трипільська культура
15. Поява предметів з золота та міді. Технологія металургії трипільців.
16. Кераміка трипільської культури
17. Поселення гіганти (Майданецьке, Тальянки, Доброводи тощо)
18. Середньостогівська культура.
19. Загальна характеристика доби бронзи
20. Ямна археологічна культура
21. Катакомбна археологічна культура
22. Культури шнурової кераміки або культури бойових сокир (зокрема, середньодніпровська)
23. Бабинська культура
24. Марьянівська культура
25. Зрубна культура
26. Тшинецько-комарівська спільність
27. Сабатинівська культура
28. Білозерська культура
29. Білогрудівська культура
30. Бондарихінська культура
31. Кімерійці. Чорноліська культура. Жаботинське городище
32. Скіфи. Архаїчні скіфські пам'ятки. Посульські кургани, Басівське городище.
33. Повідомлення Геродота про скіфів (IV книга «Мельпомена»). Поховальні пам'ятки скіфських царів та аристократії.
34. Сармати. Поховальні пам'ятки.
35. Сусіди скіфів. Юхнівська та милоградська культури, пам'ятки Криму.
36. Грецька колонізація. Торговельні зв'язки зі скіфами.
37. Борисфен, Ольвія, Пантикапей, Херсонес, Тіра
38. Поява слов'ян на території Подніпров'я. Зарубинецька культура.
39. Побут стародавніх слов'ян за археологічними джерелами.
40. Поховальний обряд слов'ян
41. Черняхівська та вельбарська АК
42. Київська АК
43. Празько-корчакська АК
44. Пенківська АК
45. Колочинська АК
46. Райковецька АК
47. Волинцівська АК. Хозари. Битицьке городище.
48. Роменська АК
49. Скандинавські пам'ятки на території України. Шестовиця, Київ, Іскоростень.
50. Перші літописні міста – Київ, Любеч, Чернігів. Чорна Могила.

6. Програма навчальної дисципліни

Програма навчальної дисципліни «Археологія» складається з чотирьох розділів, які в цілому висвітлюють розвиток археологічних культур на українських землях та їхні особливості в різні історичні періоди.

Розділ 1. Теоретико-методологічні основи археології.

Розділ 2. Кам'яна доба – доба бронзи.

Розділ 3. Ранньозалізна доба та антична цивілізація Північного Причорномор'я.

Розділ 4. Давні слов'яни – Київська Русь та їх сусіди.

7. Інформаційний зміст навчальної дисципліни

7.1. Тематичні розділи

Розділ 1. Теоретико-методологічні основи археології.

Тема 1. Археологія як наука та її завдання.

1. Історія становлення археологічної науки.
2. Основні терміни археологічної науки.
3. Археологічна періодизація.

Розділ 2. Кам'яна доба – доба бронзи.

Тема 1. Кам'яна доба. Палеоліт України.

1. Періодизація кам'яної доби.
2. Антропогенез.
3. Основні види кам'яної сировини в Україні.
4. Ранній і середній палеоліт на українських землях.

Тема 2. Верхній палеоліт України.

1. Природно-кліматичні умови.
2. Ранній період верхнього палеоліту. Особливості заселення території України
3. Середній та пізній періоди верхнього палеоліту.
4. Особливості господарства.
5. Матеріальна культура.
6. Фінальний палеоліт – доба північного оленя. Археологічні культури.
7. Особливості господарства та матеріальної культури.
8. Мистецтво палеоліту.

Тема 3. Мезоліт і неоліт України.

1. Особливості природно-кліматичних змін наприкінці верхнього палеоліту та в мезолітичний час.
2. Господарська специфіка мезоліту.
3. Археологічні культури, пам'ятки, матеріальна культура.
4. Неоліт. Природні передумови.
5. Специфіка неолітичного господарства та господарська специфіка неолітичної людності України.
6. Розповсюдження кераміки.

7. Археологічні культури неоліту України, пам'ятки, матеріальна культура.

8. Перші могильники на території України.

Тема 4. Доба енеоліту – ранній період бронзової доби.

1. Доба енеоліту. Загальна характеристика.
2. Походження та розвиток Кукутені-Трипілля.
3. Оточення трипільської культури. Інші культурні явища енеолітичного часу.

4. Бронзова доба. Ранньобронзовий час.

5. Ямна історико-культурна спільнота.

6. Культура кулястих амфор.

Тема 5. Середній та пізній періоди доби бронзи.

1. Загальна характеристика.

2. Катакомбна культурно-історична спільнота.

3. Зрубна культурно-історична спільнота.

4. Культури шнурової кераміки.

5. Тшинецько-комарівська культурно-історична спільнота.

6. Культури фінального етапу бронзової доби.

Розділ 3. Ранньозалізна доба та антична цивілізація Північного Причорномор'я.

Тема 1. Ранньозалізна доба.

1. Загальна характеристика.

2. Передскіфський час. Кіммерійці.

3. Чорноліська та висоцька культури.

4. Скіфський період.

5. Скіфи в Причорномор'ї. Скіфська триада.

6. Лісо-степові пам'ятки скіфського часу.

Тема 2. Пізні скіфи, сармати та їх сусіди.

1. Пізні скіфи.

2. Сармати.

3. Таври.

4. Лісові культури (милоградська та юхнівська).

Тема 3. Антична цивілізація у Північному Причорномор'ї.

1. Грецька колонізація і виникнення античних поселень.

2. Особливості розвитку античних центрів Північного Причорномор'я у класичний період.

3. Північне Причорномор'я за доби еллінізму (остання третина IV — середина I ст. до н. є.).

4. Античні держави Північного Причорномор'я в римський період (друга половина I ст. до н. є. — третя чверть III ст. н. є.)

5. Північне Причорномор'я в пізньоантичний період (кінець III — перша половина VI ст.).

Розділ 4. Давні слов'яни – Київська Русь та їх сусіди.

Тема 1. Давні слов'яни та їх сусіди.

1. Пізньолатенський і ранньоримський час (II ст. до н. е. — II ст. н. е.).
2. Пізньоримський період і початок доби переселення народів (III—V ст. н. е.).
3. Культури слов'ян (склавінів і антів) V—VII ст.
4. Східні слов'яни (літописні племена) у VIII—X ст.
5. Ранньосередньовічні пам'ятки півдня України.

Тема 2. Київська Русь та їх сусіди.

1. Становлення Київської Русі.
2. Русь у період раннього феодалізму.
3. Період феодальної роздробленості.
4. Кочівники Північного Причорномор'я і Середньовічний Крим.

7.2. Структура та обсяг навчальної дисципліни

Назви тем	Кількість годин				
	Денна форма				
	Усього	у тому числі			
		лек	пр	конс	сп
1	2	3	4	5	6
Розділ 1. Теоретико-методологічні основи археології					
Тема 1.1. Археологія як наука та її завдання.	8	2	2		4
Розділ 2. Кам'яна доба – доба бронзи.					
Тема 2.1. Кам'яна доба. Палеоліт України.	8	2	2		4
Тема 2.2. Верхній палеоліт України.	10	2	2		6
Тема 2.3. Мезоліт і неоліт України.	12	2	4		6
Тема 2.4. Доба енеоліту – ранній період бронзової доби.	8	2	2		4
Тема 2.5. Середній та пізній періоди доби бронзи.	12	2	4		6
Розділ 3. Ранньозалізна доба та антична цивілізація Північного Причорномор'я.					
Тема 3.1. Ранньозалізна доба.	10	2	2		6
Тема 3.2. Пізні скіфи, сармати та їх сусіди.	14	4	4		6
Тема 3.3. Антична цивілізація у Північному Причорномор'ї.	12	2	4		6
Розділ 4. Давні слов'яни – Київська Русь та їх сусіди.					

Тема 4.1. Давні слов'яни та їх сусіди.	12	2	2		8
Тема 4.2. Київська Русь та їх сусіди.	12	2	2		8
Усього годин	120	24	30		64

7.3. Теми лекційних занять

№з/п	Назва теми	Години
1	Археологія як наука та її завдання.	2
2	Кам'яна доба. Палеоліт України.	2
3	Верхній палеоліт України.	2
4	Мезоліт і неоліт України.	2
5	Доба енеоліту – ранній період бронзової доби.	2
6	Середній та пізній періоди доби бронзи.	2
7	Ранньозалізна доба.	2
8	Пізні скіфи, сармати та їх сусіди.	4
9	Антична цивілізація у Північному Причорномор'ї.	2
10	Давні слов'яни та їх сусіди.	2
11	Київська Русь та їх сусіди.	2
Разом		22

7.4. Теми семінарських занять

№з/п	Назва теми	Години
1	Археологія як наука та її завдання.	2
2	Кам'яна доба. Палеоліт України.	2
3	Верхній палеоліт України.	2
4	Мезоліт і неоліт України.	4
5	Доба енеоліту – ранній період бронзової доби.	2
6	Ранньозалізна доба.	2
7	Середній та пізній періоди доби бронзи.	4
8	Пізні скіфи, сармати та їх сусіди.	4
9	Антична цивілізація у Північному Причорномор'ї.	4
10	Давні слов'яни та їх сусіди.	2
11	Київська Русь та їх сусіди.	2
Разом		30

7.5. Самостійна робота

№з/п	Назва теми	Години
1	Археологія як наука та її завдання.	4
2	Кам'яна доба. Палеоліт України.	4
3	Верхній палеоліт України.	6
4	Мезоліт і неоліт України.	6
5	Доба енеоліту – ранній період бронзової доби.	4
6	Середній та пізній періоди доби бронзи.	6
7	Ранньозалізна доба.	6
8	Пізні скіфи, сармати та їх сусіди.	6
9	Антична цивілізація у Північному Причорномор'ї.	6
10	Давні слов'яни та їх сусіди.	8
11	Київська Русь та їх сусіди.	8
Разом		64

8. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основні

1. Археологія України: курс лекцій. За ред.. Л.Залізняка. К.: Либідь, 2005. 502 с.
2. Винокур І.С., Телегін В.Я. Археологія України. Тернопіль, 2008. 479 с.
3. Горбаненко, С. А., Колода, В. В. 2013. Сільське господарство на слов'яно-хозарському порубіжжі. Київ: ІА НАН України
4. Давня історія України: У 3 т. Київ, 2000.
5. Залізник Л. Стародавня історія України. 2-ге вид, доповн. К., Темпора, 2019. 640 с.
6. Міхеєв В. К., Шрамко Б. А. Археологія залізного віку Східної Європи (навчальний посібник). Харків, 2000.
7. Моця О.П.«Русь», «Мала Русь», «Україна» в після монгольські та козацькі часи. — К.: Наук. думка, 2009.
8. Ольговський С.Я. Володарі Степу. Військова справа і озброєння скіфів. — К.,2010. — 127 с.
9. Ольговський С.Я. Скіфо-антична металообробка архаїчного часу. — К., 2011. — 226 с.
10. Отрощенко В. В. Проблеми періодизації культур середньої та пізньої бронзи півдня Східної Європи (культурно-стратиграфічні зіставлення). Київ, 2001.
11. Скорий, С. А., Білозор, В. П., Супруненко, О. Б., Кулатова, І. М. 2019. Селища скіфського часу в системі Великого укріплення Більського городища. Київ: Майдан.
12. Овчинников Е.В. Трипільська культура Канівського Подніпров'я (етапи VII— CI). Київ: Видавець Олег Філюк. 2014. 406 с.

Додаткові

1. Абашина, Н. С., Магомедов, Б. В., Рейда, Р. М. 2019. Пам'ятки черняхівської культури Полтавської області. Київ: ІА НАН України.
2. Античний світ Північного Причорномор'я. Київ, 1999.
3. Баран В. Д. Давні слов'яни. Київ, 1998.
4. Баран В. Д., Козак Д. Н., Терпиловський Р. В. Походження слов'ян. Київ, 1991.
5. Братченко С.Н. Донецька культура. Луганськ, 2001.
6. Бунятян К. П. Давнє населення України (Розділ 1. Як вивчають та відтворюють давню історію). Київ, 1999.
7. Генінг В.Ф., Бунятян К.П. (ред.) Теорія та практика археологічних досліджень. К., Наукова думка, 1994. 220 с.
8. Гречко Д.С. Населення скіфського часу на Сіверському Дінці. — К.. 2010. — 286 с.
9. Гершкович Я.П. Суботівське городище. — К., 2016. — 508 с.
- 10.Залізник Л. Л. Передісторія України X—V тис. до н. є. К., 1998.
- 11.Клочко В.І. Озброєння та військова справа давнього населення України (5000—900 рр. до Р.Х.). К.: АртЕк, 1996. 337 с.
- 12.Менжулін О. Реставрація творів з металу / О. Менжулін. — К., 2000.

13. Ольговський С.Я. Литі монети та ливарництво у Нижньому Побужжі // Археологія. – 1999. – № 1. – С. 142-148.
14. Пустовалов С.Ж. Соціальний лад катакомбного суспільства Північного Причорномор'я. – Шлях, Київ. – 2005. 412 с.
15. Скорий С.А. Курган Переп'ятиха. – К., 1990. – 124 с.
16. Шелехань О.В. Клинка зброя скіфського типу на теренах східноєвропейського Лісостепу // Археологія і давня історія України. – 2016. - № 2. – С. 179-188.

9. Інформаційні ресурси

1. <http://www.mon.gov.ua> - Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України
2. <http://www.portal.rada.gov.ua> – Офіційний сайт Верховної Ради України
3. [http:// www.nbuv.gov.ua](http://www.nbuv.gov.ua) – Офіційний сайт Центральної наукової бібліотеки України імені В. Вернадського
4. <http://www.litmir.net> – Сайт електронної бібліотеки
5. <http://vgosau.kiev.ua/> - Сайт Співки археологів України